

- ג. מסתבר שאף לפי הנראה מפירוש הרמב"ם שמצות לולב בירושלים [עכ"פ בזמן המקדש] שבעה מדאורייתא, מצות ערבה אינה שבעה אלא במקדש, ולא רק לחכמים שערבה מהלכה למשה מסיני והריהי דומה לניסוך המים שבמקדש, אלא אפילו לאבא שאול נראה שגם הוא סובר שהיא הלכה למשה ולא נאמרה אלא במקדש (עפ"י מנחת שלמה ח"ב נ, ד).
- ד. עתה שנוהגים להקיף בבית הכנסת בכל שבעת הימים פעם אחת וביום השביעי שבע פעמים, זכר להקפת המזבח, משמע שסוברים שהיו מקיפים המזבח בלולב, שאם הקיפו בערבה א"כ לא היה לנו להקיף אלא בשביעי [אבל אם היו מקיפים המזבח בלולב, מתוך שאנו נוטלים הלולב שבעה ימים זכר למקדש, הנהיגו להקיף בו זכר למקדש]. ולפי זה אף בשביעי של ערבה ראוי להקיף בלולב ולא בערבה (ר"ן, עפ"י רש"י והרמב"ם. וע' גם מחז"ו שפב). ויש אומרים שאנו נוקטים לעיקר שהיו מקיפים בערבה (עפ"י ריצ"ג; ספר המנהיג הל' אתרוג מא; בעל העיטור; טווא"ח תרסד וב"ח. ופירש שם שגם למ"ד ערבה בנטילה, היו מקיפים אף עם הלולב. וכ"כ השפת-אמת (מב: עפ"י תשובת רש"י). והבית-יוסף (תרסד) כתב שנהגו להקיף בשביעי גם בערבה (וכן כתב הב"ח. וכן הוא ברמ"א תרס, ב. וכן נהג הגר"ח סלוביצי"ק – מובא בשערי הגרי"ד). והמנהג הרווח להקיף בלולב בלבד (ע' רמ"א תרסד, ז ומשנ"ב שם ובסי' תרס סק"ח).
- מי שאין לו לולב ואתרוג – אינו מקיף את הבימה, כשם שבשבת איננו מקיפים (או"ז; מחז"ו שפב). ויש אומרים שביום הושענא גם מי שאין לו לולב יקיף בערבה (ב"ח תרס תרסד).
- יש נוהגים להקיף בלולב לאחר תפילת מוסף (עפ"י מחז"ו; טור. וכ"ה במנהגי אשכנז), וכן לענין חביטת הערבה [לפי שאינן אלא מנהג, לכך תפילת חובה קודמת]. ויש נוהגים לאחר קריאת ההלל [מפני שהלולב ביד ואם מניחו נראה קצת כמעביר על המצוה, וכיון שהתחילו בהושענות עם הלולב גומרים אותן עם הערבה] (ע' כף החיים תרס סק"ד. וכן מנהג נוסח ספרד ובקהלות החסידים). ויש נוהגים לאחר קריאת התורה קודם שהחזירו הספר למקומו (ע' טור וב"ח. ע' בכל זה אגרות משה או"ח ח"ג צט).
- ה. הרש"ש (מד: דייק מלשון רש"י שהערבה נאגדת בנטילתה. וכן כתב ר"מ זכות. וכן מנהגנו (משנ"ב תרסד ס"ק יז). והמגן-אברהם הביא יש אומרים שאינה נאגדת.
- ו. נחלקו הראשונים על חבטה האמורה בערבה, האם ענינה נענוע או חבטה על הקרקע או על כלי. וכן המנהג הרווח (עפ"י המקובלים), לחבוט חמש פעמים על הקרקע.
- ז. מובא מהגאונים שהיו עולים בכל שנה מבבל לירושלים ומקיפים את הר הזיתים בהושענא רבה שבע פעמים (ספר חסידים תרל בשם רב האי גאון).

דף מד

- פד. א. מצות ערבה – מה מקורה?
 ב. האם כהנים בעלי מומין נכנסים בין האולם ולמזבח למצות ערבה?
 ג. האם ערבה צריכה שיעור?
 ד. האם הערבה ניטלת בפני עצמה או אף עם דבר אחר?
 ה. האם מברכים על מצות ערבה?

א. מצות ערבה במקדש, לדברי אבא שאול נלמדת מהכתוב ערבי נחל – שתיים, אחת ללולב ואחת למקדש. ולדברי חכמים – מהלכה למשה מסיני. ובגבולין אינה מהתורה ולא מהלכה אלא מיסוד נביאים אחרונים, חגי זכריה ומלאכי (רש"י. רבי יוחנן), או מנהג נביאים (רבי יהושע בן לוי. וכן נקטו רבי אליעזר בר צדוק ורבי. ונפקא מינה לענין ברכה, כדלהלן). ואף בזמן הזה עושים אותה יום אחד – זכר למקדש [ולא עשו לה זכר שבעה כמו בלולב, מפני שאין לה עיקר מהתורה בגבולין כלל, שלא כלולב].

א. ממשטות הסוגיא נראה, וכן מפורש ברש"י ובתוס' ובשאר ראשונים, ערבה במקדש שבעה ימים מהתורה [אם מדרשה או מהלכה, כנ"ל]. ואולם יש שנראה מדבריהם שאין ערבה מהתורה אלא יום שביעי בלבד (ע' בלשון רבנו חננאל כאן ובתענית ג. ובפ"ר"ש בן היתום מ"ק ג: וכן פירש הנצי"ב בסוגיתנו עפ"י התוס' והרמב"ם).

ב. מבואר בתוס' (מג סע"ב) שלדברי אבא שאול ערבה במקדש צריכה להיות 'משלכם' כדין לולב, ולחכמים אין צריך.

ג. לפירוש רבנו חננאל ורבנו תם [דלא כרש"י], משמע שלרבי יוחנן מצות ערבה במקדש הלכה למשה מסיני היא ונשכחה בגלות בבל [בגבולין – לפר"ח, או אף במקדש – לפר"ת], וחזרו נביאים ויסדוה. ואילו בגבולין מנהג נביאים הוא (עפ"י רש"ל).

ד. 'מנהג נביאים' – רש"י מפרש: שהנהיגו את העם. ויש מפרשים שנהגו כן בעצמם, ושאר העם נהג אחריהן.

ה. להלכה, רב שמואל בן חפני פסק כרבי יוחנן במחלוקתו עם ריב"ל, שיסוד נביאים היא. ואילו הרי"ף פסק מנהג נביאים [וכן בתשובות הגאונים ורבנו תם פסקו בכל מקום כריב"ל כנגד רבי יוחנן]. וכן נהגו העם (רא"ש ועוד).

ב. אמר ריש לקיש: כהנים בעלי מומים נכנסים בין האולם ולמזבח כדי לצאת בערבה. ורבי יוחנן חולק, שאפילו אם מצותה בנטילת כל אחד מהכהנים ולא בזקיפה סביב המזבח על ידי אחד, אפשר שלא נאמרה ההלכה אלא בתמימים.

א. הלכה כרבי יוחנן (לקוטי הלכות).

וישראל לא הקיפו המזבח בערבה, משום איסור כניסה בין האולם ולמזבח (כן מבואר ברש"י ותוס' ובשו"ת הר"י מגאש מג). ויש נוקטים שאף ישראל הקיפו (רי"צ גיאאות הל' לולב, ומובא באור זרוע ח"ב שטו; שיטמ"ק מנחות כו: – ולכאן' לריו"ח שכהן בע"מ לא נכנס כל שכן זר. וצ"ע).

ב. מבואר בתוס' (וכ"ה בר"ש כלים א, ט) שאיסור כניסת בעלי מומין בין האולם ולמזבח אינו אלא מעלה דרבנן, וכן דעת הרמב"ן (בספר המצוות ל"ת סט עג קסג) והראב"ד (ביאת מקדש ו, א) והריטב"א. ואין כן דעת הרמב"ם (שם ובפ"א). יש אומרים שתלוי הדבר במחלוקת אמוראים, האם מעלת 'בין האולם ולמזבח' מדאוריתא או מדרבנן (עתו"י יומא מד). וכן איסור כניסת זר בין האולם ולמזבח, הוא מהתורה או מדרבנן – כדין כהן בעל מום (עפ"י משנה למלך ביא"מ ט, טו; חכמת שלמה ומהר"ם כאן).

ג. אמר רבי אמי: ערבה צריכה שיעור. וכמה שיעורה – אמר רב נחמן: שלשה בדי עלים לחים.

רש"י: שלשה בדים שיש בכל אחד עלים לחים (לכל אורכה. מהר"ם). והתוס' (לפי' מהר"ם) והר"ן פרשו שיהיו שלשה עלים יוצאים מקלח אחד. ומהרש"א פירש דברי התוס', שלשה בדין היוצאים מקלח אחד).

רב ששת אמר: אפילו עלה אחד בכד אחד.

א. להלכה יש להקל במחלוקת זו (ר"ן, ריא"ז). אלא שכתב רב האי שמכוער הדבר עלה אחד בבד אחד (מובא בטור וברמ"א או"ח תרסד, ד).

וכתב רש"י שנהגו עתה להביא מורביות ארוכות ויפות, שניכרת המצוה בעין יפה. וטוב לכתחילה ליטול שלשה בדים, כדי לצאת ידי שתי הדעות (או"ז). ובשם האר"י כתבו חמשה בדים (ומובא בפוסקים).
 ב. מסתבר שלענין אורך הערבה יש להשוותה לערבה שבלולב, שלא מצינו שהקילו בזה (ר"ן). וכן לענין שאר דברים הפוסלים בערבה שבלולב. רמ"א עפ"י הר"ן. ומרש"י מבוואר שאין לערבה שיעור. (וצ"ע מדוע הר"ן ושאר הפוסקים לא הביאו דברי רש"י, ואולי היה להם גרסה אחרת. שפת אמת).

ד. לרבי אמי, ערבה אינה ניטלת אלא בפני עצמה (ולא כשאגודה עם מין אחר, אבל אם אינה אגודה – מותר. תוס' וש"פ). ואפילו כשהגביה כבר הלולב ומיניו ומגביהו שוב וניכר הדבר שבשביל מצות ערבה הוא עושה – אסור. ורב חסדא אמר רבי יצחק: אדם יוצא ידי חובתו בערבה שבלולב.
 הרמב"ם פסק כרבי אמי, וראב"ה פסק כרב חסדא בשם רבי יצחק. ולזה הסכים הרא"ש. ודוקא כשמגביה וחוזר ומגביה.
 ועתה המנהג [עפ"י האר"י ז"ל] שאין נוטלים הערבה עם הלולב כלל אלא לבדה (ע' או"ח תרסד, ז, תרס, ב).

ה. למאן דאמר ערבה בגבולין יסוד נביאים היא – מברכים, ולמ"ד מנהג נביאים – אין מברכים. וכן מסר אייבו מרבי אליעזר בר' צדוק שהיה חובט (רש"י ור"ן): מנענע. רמב"ם וריצ"ג: חובט ממש, על הקרקע או על הכלי, שתים או שלש פעמים. ובשם האריז"ל: חמש על הקרקע) ואינו מברך. וכן נהג רב.
 יש מהראשונים שלמדו מכאן על כל שאר המנהגים שאין מברכים עליהם, כגון קריאת הלל בראש חודש. ויש חולקים וסוברים שאין להשוות מנהג ערבה שאינה אלא טלטול בעלמא, למנהגים אחרים.

פה. א. האם אפשר לשלם שכר פועלים בפירות שביעית?

ב. האם מותר לקשקש (= לעדור) האילנות בשביעית?

ג. האם מותר לאדם להלך יותר משלש פרסאות בערבי שבתות?

א. הורה רבי אלעזר ב"ר צדוק בשאלה שבאה לפניו, שאין לשלם שכר פועלים בפירות שביעית אלא יש להפקיר הפירות ולשלם להם בדבר אחר.

א. רש"י כתב טעם האיסור משום לאכלה – ולא לסחורה. ולפי טעם זה אסור אף אם הפקירם וזכה בהם הוא או אחר (ערש"ש).

ב. משמע בגמרא שאף על פי שלא פסק עמהם אלא הם מעצמם עושים ואוכלים מהפירות – אסור, שנראה כמוכר לפי שאוכלים בטובת ממון (ע' חזון איש שביעית ט, ט).

ב. אמר רב עוקבא בר חמא: שני קשקושים הם; אחד לסתום הבקעים שבקרקע, שהשרשים מגולים וצריך לכסותם שלא ייבש האילן – מותר, שהיא פעולה המקיימת את האילן שלא ייפגע. ואחד להבריא [י"מ: 'לברוא' – לשון ניקוב, כריתה ופילוס] האילן ולשבחו על ידי העידור – אסור.
 ראה עוד במו"ק ב-ג.

ג. אמר אייבו משום רבי אלעזר בר' צדוק: אל יהלך אדם בערבי שבתות יותר משלש פרסאות (מפני שצריך להכין צרכי שבת). ונחלקו שתי לשונות בדברי רב כהנא, האם האיסור אמור רק כשבא לביתו (שסומך במאכלו עליהם, והם אינם יודעים שיבוא ולא מכינים לצרכו והוא כועס) אבל לאכסניא מותר (שאינו נסמך על בני הבית אלא על מה שבידו), או בכל אופן אסור.

דף מה

פו. א. מצות ערבה במקדש – כיצד?

- ב. מה דרשו חכמים מן המקראות: אסרו חג בעבתים עד קרנות המזבח; עצי שטים עמידים?
ג. איסור שיתוף שם שמים ודבר אחר, כיצד?

א. מקום היה למטה מירושלים ונקרא 'מוצא' (על שם שמוצא מחוב המס של מלך), יורדים ומלקטים משם מורביות ('מורבית' – ענף רך) של ערבה רכות (נשכצ"ל) וארוכות, גבוהות אחד עשר אמה, ובאים וזוקפים אותן בצדי המזבח [למאן דאמר ערבה בנטילה, תחילה היו נוטלים ומקיפים בהן ואחר כך זוקפים. רש"י ותוס'], וראשיהן כפופים על גבי המזבח. [היו מונחות על יסוד המזבח ועולות מעל גג המזבח יותר משתי אמות וגוחות אמה כלפי המזבח]. תקעו והריעו ותקעו (משום שמחה).

א. מבואר בגמרא להלן (נד. וברש"י) שתקיעות הללו אינן אלא לרבי אליעזר בן יעקב אבל לדברי חכמים לא היו תוקעים בזמן זקיפת ערבה.

ופסק הרמב"ם שתוקעים בשעת הניסוך. ופירשו אחרונים דהיינו שעת זקיפת ערבה, וכדלהלן.
ב. רש"י (שם) נסתפק לומר שזקיפת הערבה היתה נעשית בזמן הולכת המים למזבח לנסך. ולדברי הרמב"ם (לולב ה, כלי המקדש ז, ו) צריך לומר שהזקיפה היתה בעת הניסוך ממש (ערש"י נד. וכן צדד בשפת אמת להלן נג: ויש שכתבו כן בדעת הרמב"ם כנ"ל – עפ"י ערול"ג ולקוטי הלכות בעין משפט כ ועוד. וע"ע בשיעורי הגריד"ס נד.).

בכל יום מקיפים את המזבח פעם אחת ואומרים 'אנא ה' הושיעה נא' 'אנא ה' הצליחה נא'. רבי יהודה אומר: 'אני והושיעה נא' ('אני והושיעה נא' כן צדד בשפת אמת. ויש גורסים פעמים 'אני והושיעה נא'. עפ"י ירושלמי). ואותו היום (– השביעי) מקיפים את המזבח שבע פעמים.

א. הגירסה במשניות שבירושלמי: 'אני והוא' [שלא כבבלי ובסידורים 'והו' בלא אל"ף]. וכן נקט הריטב"א [ודחה משום כך פרש"י שהכוונה לראשי תבות של שם ע"ב]. וכן הוא במחזור ויטרי (שפא).

ולגרסתנו, יש מנקדים 'והו' בחולם (עפ"י סידור ריעב"ץ ועוד). ויש בשורוק (עפ"י סידור בעל התניא).
ב. ברמב"ם (לולב ז, כג ובכס"מ) נראה שהלכה כתנא קמא. ואולם בסדר הושענות הנהוג אומרים 'אני והושיעה נא'. וכ"כ כמה ראשונים ופוסקים (עפ"י ריצ"ג; מחזור ויטרי; לבוש תרס, ב. וכתב האדר"ת לומר גם 'אנא ה' הושיעה נא'. ע' בספר ארבעת המינים).

בשעת פטירתם מה הם אומרים: 'יופי לך מזבח, יופי לך מזבח'. רבי אליעזר אומר: 'לי-ה אנחנו מודים, ולך (המזבח, שאתה חביב לפניו לכפר עלינו) אנו משבחין, לי-ה אנחנו מודים (הגר"א הגיה: מברכים) ולך אנו מקלסין' [אבל אין כוללים יחדיו 'לי-ה ולך מזבח' שכל המשתף שם שמים ודבר אחר נעקר מן העולם]. כמעשהו בחול כך מעשהו בשבת אלא שהיו מלקטים אותן מערב ומניחים אותן בגיגיות של זהב כדי שלא יכמושו.